

Pannoniai stukkóművészet

OTDK-dolgozat

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
2. Kutatástörténet	5
2.1. A kutatás nehézségei, problémái	7
3. Stukkóművészet Pannoniában.....	9
3.1. Mennyezetek	10
3.2. Képzőművészek.....	12
3.3. Oszlopok.....	13
3.4. Párkányok.....	14
3.5. További stukkódekorációs elemek	16
4. A stukkókészítés - mesterek és műhelyek Pannoniában	17
5. Összegzés	20
6. Irodalomjegyzék.....	22
6.1. <i>Auctores</i>	22
6.2. Bibliográfia.....	22
7. Appendix	32
7.1. Leletlista – Pannoniai stukkóemlékek.....	32
7.2. Melléklet.....	45

1. Bevezetés

A Római Birodalom területén elhelyezkedő településeken számos alkalommal tártak fel olyan középületeket, illetve lakóházakat, melyek díszes belső dekorációval rendelkeztek. A különböző helyiségek falait vagy mennyezeteit falfestményekkel, padlóikat pedig mozaikokkal képezték ki. Ezekből az építményekből több alkalommal kerültek elő stukkóleletek is. Munkámban egy speciális belső dekorációs elem, a stukkó pannoniai emlékeit szeretném bemutatni és értékelni.

A stukkó eredeti funkcióját tekintve az épületek belső helyiségeit díszítő falfestmények felső lezárását szolgálta párkányok formájában.¹ Egyes esetekben azonban nem kiegészítő jelleggel bírt,² hanem főszerep jutott neki az épületek pompájának emelésében.³ Ekkor a stukkódíszítés már nem csak kizárólag párkányként fordult elő, hanem a falak lábazatai, az oldalfalak képmezői, sőt akár az egész mennyezet is stukkóból készülhetett, melyekre Pannoniában is akadnak példák.⁴

A stukkó készítés technikájáról az antik forrásokból is értesülünk. Vitruvius *De architectura libri decem* című munkájának két alfejezetében is tárgyalja a stukkógyártás nedves, illetve száraz környezetben való fortélyait a belső dekorációs elemek között,⁵ valamint id. Plinius *Naturalis historia*-jában is olvashatunk röviden eme tárgycsoportról.⁶

A provinciális kutatás Pannoniában az utóbbi időben kevesebb figyelmet szentelt ennek a belső dekorációs elemnek, a korai kutatásra, a XX. század első felében, de a legutóbbi időszakra is igaz, hogy mindössze egy-egy impozáns lelet kapcsán születtek ebben a témakörben tanulmányok.⁷

A stukkógyártás a rómaiakat követően évszázadokra eltűnik a Kárpát-medencéből, majd a középkor folyamán kerül ismét alkalmazásra, de nem sosem olyan mértékben és színvonalon, mint az antik periódusban. A modern korban számos impozáns épületet láttak el

¹ NAGY 1927, 114.

² NÉMETH 1973, 118.

³ MIELSCH 1975.

⁴ Ld. Pannoniában az aquincumi Parancsnoksági épület 2. számú helyisége: KABA 1955.

⁵ Vitruvius VII. 2.

⁶ id. Plinius XXXVI. 176.

⁷ Ld. a balácai festett stukkópárkányokról írt tanulmány: K. PALÁGYI 2004.

ezzel a belső dekorációval – ld. Szépművészeti Múzeum stukkókiképzései -, melyek kompozíciójukat, díszítőelemeiket egyaránt a római kor mestereitől örökölték.

2. Kutatástörténet

A római kori belső dekorációs elemek hazai és nemzetközi szakirodalmát már nagy vonalakban is áttekintve megállapítható, hogy a stukkóleletek publikációi töltik be sajnos a legjelentékenyebb helyet. E sajátos helyzetet jól példázza *Aquincum polgárvárosáról* legutóbb megjelent könyv, mely egy egész részfejezetet szentel belső dekorációk bemutatására, azonban stukkókkal kevésbé foglalkozik, annak ellenére, hogy *Aquincum* – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – a provincia leggazdagabb leletanyagával rendelkezik.⁸ Ennek oka többek közt, hogy a számos falfestészettel, mozaikokkal foglalkozó ásatási jelentés, tanulmány, monográfia mellett erről az anyagcsoportról jóval kevesebb emlék maradt fenn.

A római stukkó-kutatásban két fontos periódust lehet elkülöníteni, mely Pannoniára és a Római Birodalom egészére egyaránt érvényes. Az első ilyen periódus az 1920-as években kezdődött. A stukkók első tudományos feldolgozásaként Bendinelli 1923-ban az itáliai mennyezeteket gyűjtötte össze.⁹ 1924-ben E. Wadsworth hosszabb tanulmányban mutatta be a Rómában talált Kr. u. I-II. századi stukkóleleteket.¹⁰ Alig néhány évvel később - 1927-ben -, az Archaeológiai Értesítő hasábjain Nagy Lajos – a Római Birodalom provinciái között első ízben – foglalta össze a Pannoniában addig feltárt stukkómaradványokat.¹¹ A tanulmány kizárólag stukkópárkányokkal foglalkozik,¹² amire talán az lehet a magyarázat, hogy a jelentősebb stukkóanyaggal rendelkező épületek - mint például az *aquincumi canaba*iban található parancsnoki épület, melyet Kaba Melinda publikált 1955-ben¹³ -, ekkor még nem kerültek feltárássra.

A kutatás későbbi (második) korszakának az 1970-es évek számít. Wellner István a pannoniai belső dekorációkról írt tanulmányában, már jóval gazdagabb stukkóanyagot mutat

⁸ ZSIDI 2002, 89-96.

⁹ BENDINELLI 1923.

¹⁰ WADSWORTH 1924.

¹¹ NAGY L. 1927.

¹² Egy esetben utal mennyezetstukkóra (ld. NAGY 1927, 119), valamint oszlopra (ld. NAGY 1927, 118-119.) azonban ezeket nem mutatja be részletesen, mindössze az előkerülés tényét állapítja meg.

¹³ KABA 1955.

be tíz lelőhelyről.¹⁴ A publikációban azonban itt is csak a legimpozánsabb stukkóleletek kaptak helyet, illetve megjegyzendő, hogy kutatása nem a provincia egészére, hanem Pannonia magyarországi területére korlátozódott. 1975-ben jelent meg Harald Mielsch monográfiája¹⁵ az itáliai stukkókról, mely kronologikus sorrendben tárgyalja ezen belső dekorációs elem Róma környéki fejlődését az Antoninus-korral bezárólag. Mielsch munkájával szint egy időben, 1977-ben adták ki Michel Frizot kutatásai nyomán az első olyan stukkómonográfiát, mely a provinciák leletanyagával foglalkozik birodalomszinten.¹⁶ A szerző a stukkók készítése technikáját, valamint motívumkincsét vizsgálja részletesebben. A korszakos mű jelentős része a galliai emlékeket mutatja be, emellett jelentős figyelmet szentel a Pannoniában előkerült leleteknek, bizonyítva, hogy a provincia stukkóanyaga kiemelt helyet foglal el az egykori Római Birodalom tartományainak egészét tekintve. Készítési szempontból Roger Ling munkáját kell még a továbbiakban megemlíteni, aki a stukkók előállítását kísérelte meg rekonstruálni.¹⁷

Nagy Lajos 1927-es cikke óta a pannoniai stukkóanyag folyamatosan bővült. A kutatások során több alkalommal került elő olyan mennyiségű vagy minőségű emléktárgy, melyeknek az adott építmény publikációjában kiemelt figyelmet szenteltek. Példaként a Nagy Lajos által publikált, *Aquincum* környéki csúcshegyi villa stukkódekorációját,¹⁸ vagy a provinciális stukkóművészet impozáns emlékét, a Kaba Melinda által 1955-ben közzétett parancsnoksági épület stukkóit emelhetnénk ki.¹⁹

Fontos megjegyezni, hogy Pannoniát, a provincia egészét tekintve 1927 óta nem készült primer, a stukkóleletekkel foglalkozó, összefoglaló munka. Az előkerült emléktárgy jelentős része elszórtan található az ásatási jelentésekben,²⁰ vagy egy-egy lakó- illetve középület feltárása kapcsán került említésre.²¹ Megjegyzendő azonban, hogy néhány település stukkóanyaga feldolgozásra került. *Intercisa* kapcsán Fitz Jenő írt részletesebben a

¹⁴ WELLNER 1971.

¹⁵ MIELSCH 1975.

¹⁶ FRIZOT 1977.

¹⁷ LING 1976.

¹⁸ NAGY 1937a

¹⁹ KABA 1955. Felsorolás szintjén meg kell említeni még a Parragi Györgyi által 1991-ben közölt Folyamőr utcai villa stukkóanyagát (ld. PARRAGI 1991.), valamint a balácai villagazdaság főépületében talált festett párkányt (ld. K. PALÁGYI 2004).

²⁰ Ld. VISY 1972, 247; ANDERKÓ 2008, 19.

²¹ Ld. LÁNG 2009.

tárgycsoportról,²² Christine Ertel cikke pedig a *Poetovio*-i stukkópárkányokat mutatja be, melyek a XIX. század végén kezdődő ásatásoktól kezdve egészen 1993-ig bezárólag kerültek elő.²³

A sporadikusan publikált leletekre támaszkodó gyűjtésből²⁴ is világosan kirajzolódik, hogy Pannonia provincia a stukkóművészet tekintetében jelentékeny helyet foglal el a birodalom tartományai között. A bibliográfiában²⁵ szereplő számos könyv, tanulmány, jelentés szinte mindegyike tartalmaz új leleteket, melyek teljességre törekvő összegyűjtése révén – a legkvalitásosabb emlékektől egészen a legapróbb párkánytöredékig - jobban megmutatkozik, hogy a római Pannonia lakossága igényt tartott épületeiben e díszítőelemre, sőt egyes esetekben a belső dekoráció kialakításánál főszerepet szánt neki.

2. 1. A kutatás nehézségei, problémái

A pannoniai stukkóművészet kutatottságának hiányossága több okra vezethető vissza. A legnagyobb nehézséget az anyag természete, sérülékenysége – málékonysága - jelenti a kutatás számára. A készítés során a stukkó a falra mindössze pár cm vastagságban kerül fel, jóformán már az adott építmény régészeti korszakban történő pusztulásakor jelentős mértékben megsérülhetett, nem beszélve az ezt követő, földben eltöltött több száz évig tartó periódus során ért a leletanyagot kémiai és mechanikai hatásokról.²⁶

Pannoniában csak kivételes esetben találkozhatunk egy lelőhelyen nagyobb mennyiségű, jó megtartású stukkóanyaggal.²⁷ Az esetek többségében mindössze igen apró, 2-3 cm nagyságú párkánytöredékek maradnak fenn,²⁸ ezért kiemelten fontos, hogy a római épületek feltárását, dokumentálását – főként azon épületek (pl. villagazdaságok főépületei, nagyobb városok lakóházai) esetében, ahol a kutatás impozánsabb belső dekorációval számolhat - igen körültekintően és szakszerűen végezzék el, miután fennáll a veszélye annak,

²² FITZ 1957.

²³ ERTEL 1993. Meg kell említeni még Mojca Vomer-Gojkovič nevét is, aki a *Poetovio*-i belső architektúra kutatásának részeként foglalkozott újabban a stukkókkal: VOMER-GOJKOVIČ 2011, 352.

²⁴ Ld. Leletlista

²⁵ Ld. lentebb a 22. oldaltól kezdve.

²⁶ ROGIC-NIKOLIC-JESRETIC 2011, 207.

²⁷ Példaként érdemes megemlíteni az aquincumi parancsnoki épület, csúcshegyi- és a Folyamőr utcai villa stukkóit.

²⁸ Ld. a VI tábla, 5. képen látható *Poetovio*-i darab példáját.

hogy a leletek tovább aprózódhatnak, vagy a legrosszabb esetben feldolgozhatatlanná válnak az utókor számára.

További problémát jelent egyes római kori települések kutatásának korlátozottsága a nagyfokú beépítettség miatt,²⁹ mely jól szemléltethető ez *Vindobona* esetében. Az egykori település jelentős része a mai Bécs belvárosa, legsűrűbben beépített része alatt helyezkedik el. Az eddig lezajlott városi ásatások során a legiotáorból³⁰, illetve a *canabae*-ből³¹ ismerünk stukkóleleteket, ami jelzi, hogy az esetleges nagyobb felületű ásatások során a kutatás számolhat ilyen jellegű leletanyaggal.

A fentebb említett okok következtében valószínűsíthető, hogy a pannoniai kutatás mindmáig kevés esetben foglalkozott az ásatási jelentéseken, valamint egy-egy impozáns leletanyag publikálásán kívül az előkerült stukkóleletekkel.

²⁹ SAKL-OBERTHALER 2008, 124.

³⁰ KENNER 1909, 48; újabban VETTERS 2008.

³¹ SAKL-OBERTHALER 2008, 133.

3. Stukkódíszek Pannoniában

A Pannoniában lokalizált stukkóleleteket első ízben Nagy Lajos gyűjtötte össze 1927-ben. Máig alapvető fontosságú munkájában kilenc lelőhelyről mutat be részletesen párkányokat.³² Ezek jelentős része a provincia nagyobb településeiről (Aquincum, Carnuntum, Intercisa) származnak, csak egy-egy esetben azonosítottak villagazdaság főépületében (Baláca)³³, valamint *castellumban* (pl. Öcsény)³⁴ stukkómaradványokat.

Az újabb gyűjtés alapján elkészített elterjedési térkép jól érzékelteti (**I. tábla, 1. kép**), hogy 2012-re a vonatkozó lelőhelyek száma jelentősen megnövekedett Nagy Lajos munkájához (1927) képest.³⁵ Ezek között municipális jogú település (pl. *Scarbantia*), római villagazdaság (pl. *Hosszúhetény*), illetve katonai tábor (pl. *Matrica*) egyaránt szerepel, mutatva, hogy ezek a stukkódekoráció nem csak a nagyobb településekhez kapcsolódik, hanem esetenként más létesítmények, épületek belső dekorációjához is hozzájárult. Az emlékek jelentős része azonban a már Nagy Lajos cikkében is szereplő nagyobb városok területéről vált ismertté (*Aquincum, Intercisa, Poetovio*).³⁶

A lelőhelyeken előkerült stukkódíszek arányának és gyakoriságának vizsgálatakor (**I. tábla, 2. kép**) megállapítható volt, hogy több város is komoly stukkódekorációs anyaggal rendelkezett (pl. *Poetovio, Intercisa, Carnuntum*). A legszembetűnőbb azonban *Aquincum* dominanciája,³⁷ melyre korábban már Nagy Lajos is felhívta a figyelmet.³⁸ Az újabb kutatások tehát korábbi megállapítását alátámasztani látszanak. Az *aquincumi* polgárváros, a

³² Az 1927-ig lokalizált lelőhelyeket az I. tábla 1. képén piros színnel tüntettem fel. A szerző itt még Pannoniához sorolta az *Emona* városában talált stukkókat is (ld. NAGY 1927, 115.). Mivel az újabb kutatások azonban megkérdőjelezi a település Pannoniához való tartozását, ezért dolgozatomban az *emonai* stukkókkal, mint pannoniai művészeti alkotásokkal nem foglalkozom.

³³ NAGY 1927, 116.

³⁴ NAGY 1927, 124.

³⁵ Azokat a lelőhelyeket, melyeket gyűjtésem során azonosítottam az I. tábla 1. képén kék színnel jelöltem.

³⁶ Ld. Leletlista fejezetben

³⁷ Kutatásom során az *aquincumi* legiotábort, a *canabaet* és a polgárvárost egy egységként kezeltem, hiszen a stukkógyártók szempontjából nem játszhatott szerepet az, hogy honnan kapták a rendeltetést. A stukkók díszítésvilágában, illetve kialakításában nem lehet különbséget tenni ezen településrészek között.

³⁸ NAGY 1927, 118; Ld. még NAGY 1942, 595; Megj.: A leletanyag gazdagsága már a XIX. század végén megmutatkozott, amikor Kuzsinszky Bálint cikkében számos *Aquincumban* előkerült párkány rajzát közli le: KUZSINSZKY 1982, 120-121. Ld. még: FRIZOT 1977, 237.

canabae, a *castra legionis*, valamint a település közvetlen környékén elhelyezkedő villagazdaságok leletanyagának nagy száma alapján a kutatás joggal feltételez a környéken stukkókészítéssel foglalkozó – talán arra specializálódott (?) - műhelyt.³⁹

Az adott településen, vagy egy régió belül elhelyezkedő nagyszámú lelőhely, lelet esetében felvetődik a kérdés, hogy a körzetben számolhatunk esetleg stukkógyártásra specializálódott műhellyel. Korábban a kutatás *Aquincumban*,⁴⁰ *Intercisaban*,⁴¹ *Poetovioban*⁴² feltételezett ilyen stukkó-műhelyt, de gyűjtésem során *Carnuntumban* talált nagyszámú stukkóemlék kapcsán is felvetődik egy esetleg műhely működése.⁴³ Sajnálatos módon eddig speciális stukkókészítő műhelyt még sehol sem sikerült régészetiileg azonosítani, ezáltal megkérdőjelezhető, hogy a műhely terminus alatt egy konkrét helyen létesült egységet, vagy rendelésről rendelésre vándorló stukkókészítő csoportot (vándorkézművesek?) értünk.

A stukkók típus szerint különböző funkcionális csoportra oszthatóak, kiindulva abból, hogy a helyiségek melyik részét díszítették **(II. tábla, 1. kép)**.⁴⁴ A legkiemelkedőbb dekorációval ellátott épületekben a mennyezetstukkó, a stukkóból faragott féloszlop, a falfestményeket helyettesítő képmezők, lábazatok is megtalálhatóak. Pannoniában ezeket a speciális dekorációs csoportokat csupán néhány lelőhelyen lokalizálta a kutatás.⁴⁵ A legnagyobb mennyiségben párkányokkal találkozunk, melyek népszerűségüket véleményem szerint eredeti rendeltetésüknek (falfestmények felső lezárása), a költséghatékonyságuknak, és gyors készítési eljárásuknak köszönheték **(II. tábla, 2. kép)**.

3. 1. Mennyezetek

Stukkóval borított mennyezetek ritkának számítanak a provinciákban,⁴⁶ mivel csak a legvagyonosabb társadalmi rétegek engedhették meg maguknak ezt a fajta fényűzést,

³⁹ NAGY 1942, 597, PARRAGI 1971, 404.

⁴⁰ NAGY 1942, 597.

⁴¹ FITZ 1957, 20.

⁴² ERTEL 1993, 345.

⁴³ Ld. Leletlista

⁴⁴ Az illusztráció Kaba Melinda Parancsnoksági épületről készült cikkében szerepel: KABA 1955, 264.

⁴⁵ Ezért megegyező szinte a II. tábla, 2. képén az összes típus százalékos aránya is.

⁴⁶ NAGY 1937a, 52.

leginkább Itáliában (*Pompei, Baiae, Herculaneum*)⁴⁷ fordulnak elő. A régió belüli elterjedtségüket jól érzékelteti Bendinelli monográfiája,⁴⁸ illetve Mielsch könyve.⁴⁹

Pannoniában négy esetben találkozunk stukkóval borított, díszesen kialakított mennyezettel. Az *Aquincumban* lokalizált mennyezetek részletes leírását adja Nagy Lajos a csúcshegyi villa kapcsán,⁵⁰ míg a Laktanya utcai parancsnoki épület leletét Kaba Melinda közli a Budapest Régiség hasábjain.⁵¹ *Vindobona* és *Scarbantia* esetében azonban csak utalásaink vannak ilyen jellegű kiképzésekre.⁵²

Az összes stukkómennyezetről elmondható, de Pannonia esetében is igaz, hogy gondos tervezés után helyben készítették el a kompozíciót. A mennyezetek kialakítása geometrikus sémákat követ (**III. tábla, 1-2. kép**), ami más provinciákban is megállapítható.⁵³ Ezek a geometrikus motívumok gyakran a mozaikpadlókon köszönnek vissza analógiaként.⁵⁴ A különböző alakzatú geometrikus motívumok középebe különféle alakokat, illetve tárgyakat faragtak ki a mesterek. A mennyezetek között Itáliában találunk mitológiai jeleneteket ábrázoló kompozíciót,⁵⁵ azonban Pannoniában ilyen még nem került elő.

A mennyezetek közül a Kaba Melinda által Kr. u. I. század végére – II. század elejére datált⁵⁶ stukkómennyezetet tudjuk időszakhoz kötni, hasonló stukkótípusok nagyrészt minden bizonnyal a tartomány római korának korai szakaszában készülhettek. Művészi színvonaluk megközelíti az itáliai párhuzamokét - sőt a Laktanya utcai épület 2. számú helyiségének mennyezete alapján biztosan állítható az itáliai előkép (**III. tábla, 3. kép**) -, valószínűsíthető, hogy ezen pannoniai emlékek is Itáliából érkező stukkókészítő mesterek alkotásainak tekinthetők.⁵⁷ A különleges szaktudást Itáliában elsajátító mesterek a gazdagabb társadalmi

⁴⁷ MIELSCH 1975. *Pompei*: 122, *Baiae*: 122, *Herculaneum*: 133.

⁴⁸ BENDINELLI 1923.

⁴⁹ MIELSCH 1975.

⁵⁰ NAGY 1937a, 51-55.

⁵¹ KABA 1955.

⁵² *Vindobona*: SAKL-OBERTHALER 2008, 138; *Scarbantia*: KABA 1955, 261. Megjegyzés: Kaba Melinda ugyan nem mondja ki, hogy mennyezet került, azonban a kazettás kialakítás a stukkóknál mennyezetre utaló kompozíció, továbbá Kaba is a Parancsnoksági épület mennyezetének párhuzamainál említi meg a soproni töredéket.

⁵³ Példaként érdemes említeni Heródes palotájának stukkómennyezeit *Iudeaban*: ROZENBERG 2001.

⁵⁴ NAGY 1942, 597.

⁵⁵ MIELSCH 1975, 149-150.

⁵⁶ KABA 1955, 261.

⁵⁷ NAGY 1937a, 51-55; KABA 1955, 257.

rétegéhez tartozó provinciálisok megrendelésére érkezhettek a tartomány területére. Fontos érv a korai periódus mellett, hogy a stukkóművészet Itáliában a Kr. u. I. században élte fénykorát,⁵⁸ abban az időpontban amikor Pannonia a birodalom részé vált. Ez alól a csúcshegyi villa anyaga jelenthet kivételt, melyet Nagy Lajos a Kr. u. III. század elejére keltezett.⁵⁹ Datálását Wellner István is elfogadta, sőt véleménye szerint a parancsnoksági épület stukkóanyaga a csúcshegyi villa párhuzama, ami alapján a *canabae*ban található épület stukkódekorációját is ehhez az időszakhoz lehetne kötni.⁶⁰ Azonban a parancsnoksági épületet a feltáráskor előkerült leletanyaga alapján⁶¹ nem lehetséges a stukkómennyezet készítési időpontját a Kr. u. III. század elejére datálni.⁶²

3. 2. Képmezők

Bizonyos esetekben - általában a fényűző belső dekorációval rendelkező épületekben - a falfestményeket stukkóból készített képmezők helyettesíthették, melyeket a falra felhordott gipszrétegben alakították ki. Pannoniában több lelőhelyen is lokalizáltak ilyen típusú kompozíciót, általában azokon a lelőhelyeken, ahol a többi, Pannoniában viszonylag ritka típus – mennyezet, féloszlop – is jelentkezik.⁶³ A budaújlaki villa esetében kérdéses a stukkó típusa: Anderkó Krisztián „*levél- vagy indaformájú*” töredékről számol be.⁶⁴

A növényi motívumok között kiemelt helye van a szőlőfürtöknek, szőlőleveleknek, ezek szinte mindegyik képmezőn megjelennek (**IV. tábla, 1, 3, 4. kép**). Sajnos a töredékekből nem lehet megállapítani, hogy a szőlő pusztán, mint kedvelt római motívum került a falakra, vagy esetleg mélyebb jelentéstartalommal – mitológiai sorozat (Dionüszosz jelenet)⁶⁵, vagy esetleg hétköznapi cselekmény (szüret)⁶⁶ - bírtak-e a vele díszített képmezők. Minden bizonnyal ezek a jeleneteket, illetve kompozíciókat festették, ugyanis *Brigetioból* ismerünk

⁵⁸ Harald Mielsch monográfiája ezt tökéletesen alátámasztja. A könyv jelentős része a Kr. u. I. századi itáliai stukkóemlékeket mutatja be, mely az Antoninus-kor emlékeivel záródik, bizonyítva, hogy Itáliában ekkor a stukkóművészet fokozatosan lehanyatlak.

⁵⁹ NAGY 1937a, 60.

⁶⁰ WELLNER 1971, 379.

⁶¹ KABA 1955, 272.

⁶² A kutatás máig nem tudott erre a kérdésre választ találni.

⁶³ Ld. Parancsnoksági épület vagy a csúcshegyi villa esetében.

⁶⁴ ANDERKÓ 2008, 19. Korábbi kutatások a területen: FACSÁDY 1996; HABLE 2002.

⁶⁵ PARRAGI 1991, 200.

⁶⁶ NAGY 1937a, 56.

olyan növényi stukkófaragványokat, melyeken a festés nyomai megmaradtak (**IV. tábla, 2. kép**).⁶⁷

A képek között figurális kompozíciók (puttók, emberi alakok) töredékei is jelentkeznek (**IV. tábla, 5. kép**).⁶⁸

3. 3. Oszlopok

Pannoniában a mennyezetekhez, illetve képmezőkhöz hasonlóan a stukkóból készült féloszlopok igen ritkán fordulnak elő. A provinciában szinte kizárólag féloszlopok készültek stukkóból. Legfontosabb funkcióbeli rendeltetésük a festmények, vagy a stukkóból faragott falmezők síkjának tagolása volt.⁶⁹

Stukkóból készült féloszlopokat főként *Aquincum*, illetve a település szűkebb régiójából (*Ulcisia Castra*) ismerünk. *Vindobonában* a tábor területéről került elő ilyen dekorációs elem.⁷⁰

A stukkóoszlopok előképei az épületek homlokzatán elhelyezkedő kőből faragott oszlopok. Kiss Ákos pannoniai köemlékekről írt monográfiájában⁷¹ több alkalommal is találkozhatunk a tartomány területén előkerült féloszlopok kőből készült párhuzamaival. A Folyamőr utcai villában lokalizált spirális kannelurával kiképzett féloszlop (**V. tábla, 1. kép**)⁷² több analógiáját ismerjük a veszprémi múzeum lapidáriumából.⁷³ A parancsnoksági épületben (**V. tábla, 3. kép**), valamint a szentendrei táborban előkerült oszloptöredékek (**V. tábla, 2. kép**) kannelurás díszű törzzsel és növényi levelekkel gazdagon kifaragott fejezetekkel rendelkeznek, melyek párhuzamai szintén nagy számban megtalálhatóak a faragott köemlékek között. A *vindobonai* oszlop egyszerű kivitelezésű, ám az alsó részén megfigyelt festés alapján feltételezhető, hogy az egész oszlop festett lehetett.⁷⁴

A stukkóból készült oszlopok valószínűsíthetően az adott épület termében készülhettek el faragás útján. Ezek az oszlopok nagyrészt azon lelőhelyeken kerülnek elő a

⁶⁷ THOMAS 1964a, 267.

⁶⁸ Ld. Csúcshegyi villa: NAGY 1937a, 55; *Carnuntum*: SWOBODA 1958, 147-148; *Aquincum, canabae*: KABA 1976, 419; Folyamőr utcai villa: PARRAGI 1991, 200.

⁶⁹ Ld. KABA 1955, 257; ZSIDI 2008, 264.

⁷⁰ VETTERS 2008, 804.

⁷¹ KISS 1987.

⁷² PARRAGI 1991, 200.

⁷³ Az előkerült oszloptörzsek ismeretlen lelőhelyről származnak: KISS 1987, 22.

⁷⁴ VETTERS 2008, 804.

provinciában – az *Ulcisia Castra* területén előkerült leletet leszámítva⁷⁵ -, ahol bonyolultabb kompozíció, stukkóképző, esetleg mennyezetstukkó is előfordul. Megállapítható, hogy főként a korai időszakban, illetve a Kr. u. III. századi fellendülés idején alkalmaztak a provinciában ilyen oszlopokat.

3. 4. Stukkópárkányok

A pannoniai stukkóanyag döntő többségét a párkányok teszik ki.⁷⁶ Ezen alkotások igen nagy időintervallumot fognak át a provinciális leletanyagot tekintve. A Kr. u. I. század végétől kezdve egészen a Kr. u. IV. századig nyomon követhető jelenlétük, illetve motívumviláguk fejlődése és kiképzésük alakulása.

A stukkópárkányok a készítés helyszínét illetően többféleképpen készülhettek: az adott lelőhelyen alakították ki, vagy már előre rendelésre műhelyben állították elő őket, és kész állapotban helyezték fel az adott épületben az elemeket a falsíkra. Motívumviláguk nagyfokú hasonlóságokat mutat a kőpárkányokéval.⁷⁷

A készítési mód megállapítását nagyban segíti, ha az adott párkány hátoldalán falfestés nyomait sikerül azonosítani, mint *Carnuntum* polgárvárosában talált egyik stukkópárkány esetében.⁷⁸ Ekkor ugyanis biztosan állítható, hogy az előre lefestett, de még nem teljesen megszáradt falra, csapok segítségével helyezték fel a párkányokat. Egy esetben Nagy Lajos a párkány hátoldalába kialakított vájatot is azonosítani tudta.⁷⁹

A párkányok előállítása viszonylag gyorsan mehetett végbe, ugyanis a profilálás kialakítása után különböző kerámiából készült, nagyméretű pecsétlőkkel sormotívumokat nyomtak a még képlékeny gipszrétegbe **(VI. tábla, 1. kép)**.⁸⁰ Ilyen bélyegzőnek pozitív lenyomata került elő *Aquincumból* a gázgyári fazekasgyár ásatása során **(VI. tábla, 2. kép)**.⁸¹

A párkányok díszítésvilága, motívumsorai a római uralom ideje alatt változásokon mentek keresztül. A korai időszakban főként a klasszicizáló elemek dominálnak – *kantharos*

⁷⁵ Ezen a lelőhelyen Nagy Tibor az oszlopon kívül nem számol be más stukkóleletről: NAGY T. 1943, 395.

⁷⁶ Ld. lentebb, a VI tábla, 2. képen feltüntetett diagrammon.

⁷⁷ PARRAGI 1976a, 178.

⁷⁸ NAGY 1927, 116. Azonban Kaba Melinda Nagy Lajosra hivatkozva Balácáról is említ olyan párkányt, amelynek hátoldala festett, azonban a hivatkozott cikkben én ezt nem találtam: KABA 1955, 269.

⁷⁹ NAGY 1927, 120.

⁸⁰ KABA 1955, 269.

⁸¹ NAGY 1927, 120.

delfinek között,⁸² akanthuszlevelek, *lesbosi kyma* -, illetve gyakoriak a trópusi állatok.⁸³ Azonban akadnak köztük olyan formák, melyek a kezdeti időszaktól szinte a római uralom végéig megtalálhatóak a párkányokon. Ilyenek a rendkívül népszerű tojástagok, valamint a gyöngysorok. Ezek a motívumok nemcsak a pannoniai párkányokon népszerűek, hanem a galliai töredékeken is szép számmal találunk rájuk analógiát.⁸⁴

Mivel a galliai párkányokon is nagyrészt a pannoniaihoz hasonló klasszikus motívumvilág – delfinek, akanthuszlevelek - tűnik fel,⁸⁵ bizonyítható a közös itáliai előkép, valamint a mintakönyvek megléte. Ezt alátámasztja a Christine Ertel által *Poetovioból* publikált Kr. u. III-IV. század fordulójára helyezett háromlevelű lóhere motívum, melynek *Lugdunumból* ismerjük pontos párhuzamát.⁸⁶

A Kr. u. II. század végétől már megjelenik a helyi, provinciális ízlés motívumvilága. Ilyen például a makk ábrázolása tölgyfalevelek között, vagy a különböző állatalakok (őz, vaddisznó). Bár a korai időszaknál korlátozottabban, de azért a klasszikus elemek is fellelhetők a párkányokon.⁸⁷

A Kr. u. II-III. század fordulójától az *intercisai* műhely teljesen új kialakítású stukkópárkányok jelennek meg melyeken keleti hatású díszítőelemek is helyet kaptak. Fitz Jenő szerint a legjobb példák ezekre a zenélve menetelő szirénekkal díszített alkotások (**VI. tábla, 3. kép**).⁸⁸

A későbbi időszakban, Kr. u. III. század közepétől a stukkópárkányok kivitelezése egyre degradáltabb lesz. A nehezen értelmezhető a díszítések megjelenése, a motívumok kevésbé tűnnek kidolgozottak, és egyre sekélyebbé válnak.⁸⁹ A hanyatlás fokozatosan megy végbe, míg a végpontjának eredménye az egyszerű léctagokkal hornyolt, durva kivitelű stukkópárkányok lettek (**VI. tábla, 4. kép**).⁹⁰

⁸² A delfinmotívum Galliában is feltűnik ld. FRIZOT 1977, 169.

⁸³ *Carnuntum*: elefánt. Ld. R.L.i.Ö. 8. (1907) 50; párdúc: R.L.i.Ö. 7. (1906) 121-122.

⁸⁴ FRIZOT 1977, 172.

⁸⁵ Ld. Frizot katalógusa.

⁸⁶ FRIZOT 1977, 205.

⁸⁷ PARRAGI 1991, 200.

⁸⁸ FITZ 1957, 20.

⁸⁹ NAGY 1927, Ld. még PARRAGI 1971, 404.

⁹⁰ SZILÁGYI 1945, 112.

3. 5. További stukkódekorációs elemek

A fentebb felsorolt típusokon kívül jelentékeny mennyiségben előfordulnak más típusú stukkódíszítmények is a provinciában.

A legimpozánsabb az a stukkóból készült falifülke, mely az *aquincumi* Hercules-villa belső dekorációjának fontos részét képezte. Valószínűsíthetően egy szobor köré alakították ki ezt a díszes kompozíciót.⁹¹ Ezen kívül *vindobonai canaba*ban sejthetünk még ilyen jellegű dekorációt, azonban lehetséges, hogy ezek egy boltívet díszítettek.⁹² Szintén *Vindobona*ból ismerünk stukkóból készült ajtókeretet, melyen festett levélmintás motívumok helyezkednek el egymás alatt.⁹³

Végül meg kell említeni a stukkóból készült lábazati részeket, melyeket a falfestmény lábazatokhoz hasonlóan a falsík alsó részén alakítottak ki, bonyolult díszítéseket nélkülözve. Lábazatra utaló dekorációt eddig *Aquincumban* sikerült azonosítani két lelőhelyen.⁹⁴ A balácai 16. épületben K. Palágyi Sylvia azonosított stukkófelületet, azonban itt kérdéses, hogy lábazatról van-e szó.⁹⁵

⁹¹ WELLNER 1971, 354.

⁹² SAKL-OBERTHALER 2008, 133.

⁹³ VETTERS 2008, 804.

⁹⁴ KABA 1955; WELLNER 1976a, 419.

⁹⁵ K. PALÁGYI 2004, 11.

4. A stukkókészítés problémái – mesterek és műhelyek Pannoniában

Pannonia provinciában a hódítást követően megjelent *italicus* népesség korábbi, itáliai életmódját kívánta a tartományban folytatni. Ez jól mutatkozik a korai időszak import leletein (kerámia, bronztárgyak), és érződik a gazdagabbak római mintára épült házáinak, villáinak belső dekorációs kialakításában is.

A tartomány első stukkókészítményei az *italicus*okat követő, azok megrendeléseire Pannonia területére érkező itáliai mesterek alkotásai. Tevékenységük a Kr. u. I. század végétől a Kr. u. II. századig jól követhető. Pannoniában több lelőhelyen (*Baláca*, *Brigetio*, *Aquincum*) is azonosítottak ebből az időszakból, itáliai mester által készített stukkómaradványokat. A legimpozánsabb példa az *aquincumi canabae*ban feltárt, teljes egészében stukkóval borított 2. számú helyiség.⁹⁶ A kialakítás biztosan itáliai gyökerekre tekint vissza, ugyanis az itt lokalizált mennyezet szinte egy az egyben megegyező párhuzama *Pompeiben* került elő, a *Stabiae*ba vezető út mentén épült fürdőből (III. tábla, 3. kép).⁹⁷ Itáliai mester munkája lehetett a balácai villagazdaság területén előkerült festett párkány is.⁹⁸ Ezek a távoli területéről érkező mester vagy mesterek a provincia területét járva különböző megrendeléseket teljesítettek, működésük a balatonfüredi villa stukkóanyagán is kimutatható, mely erősen emlékeztet az imént említett balácai festett párkányra. Palágyi Sylvia Barbet alapján még a mester *brigetioi* tevékenységét sem zárja ki, mivel a települése *canabae*jában előkerült falfestményes ház festett stukkópárkánya szintén jó párhuzama a fentebb említett emlékeknek.⁹⁹ Véleményem szerint ide sorolandó a *vindobonai* legiotábor *praetorium*ából előkerült, Friedrich Kenner által leközölt párkánytöredék is,¹⁰⁰ melynek korát és készítését az általa keretezett mitológiai jelenetes falfestmény adhatja meg számunkra. A trójai mondakör

⁹⁶ KABA 1955, 261.

⁹⁷ WELLNER 1971,

⁹⁸ K. PALÁGYI 2004.

⁹⁹ K. PALÁGYI 2004, 191.

¹⁰⁰ KENNER 1909, 49. Megj: A töredék kivitelezésében eltér a Vetters által publikált Kr. u. III. századra datált töredékekétől. A Kenner-féle párkányon gondosan bepecsételt tojás-, illetve gyöngysor látható, szemben a díszítetlen, egyszerű léctagokkal hornyolt későbbi párkányokkal.

fontos eseményét – Achilleus fegyverzetének kovácsolását – megjelenítő alkotást a Kr. u. I. század végére keltezi a kutatás.¹⁰¹

A korai időszakban elkészült stukkóalkotások igen költségesek lehettek, csak a provincia leggazdagabb lakói engedhették meg maguknak, létrejöttek a hadsereg vezetőihez, valamint a nyomukban betelepülő *italicus* lakosság megrendeléseire köthetőek.

A Kr. u. II. század közepén már számolhatunk Pannoniában stukkógyártásra specializálódott helyi műhellyel *Aquincumban*.¹⁰² Lehetséges, hogy a korábban vándormestereként működő kézművesek alapították Pannonia Inferior központjában, megindítva ezzel a helyi gyártást. Ezt bizonyítja az a stukkópárkány, melynek vadkan-ábrázolását az *aquincumi* Gázgyár területén működő Pacatus-féle fazekasműhely bélyegzőjével alakították ki a Kr. u. II. század '60-as, '70-es éveiben.¹⁰³ Ez a stukkóműhely valószínűsíthetően a nagy markomann-szarmata háború során elpusztult.

A Markomann-háború intermezzója után a provincia életében a Kr. u. III. sz. közepéig nagyfokú fellendülés zajlott, mely során a belső dekorációs művészet is virágkorát élte.¹⁰⁴ A pannoniai kutatás a Kr. u. II. század végétől – Kr. u. III. század elejétől már egy második *aquincumi* műhelykorszakkal számol, ami nem feltétlenül egyetlen egység működését jelenti adott időben, hanem akár többet is a településen belül.¹⁰⁵ A Kr. u. III. század közepéig tartó periódust tarthatjuk a pannoniai stukkóművészet virágkorának. Ezt alátámasztja az előkerült emlékek készítési időpontjának gyakorisága, valamint, hogy a korszakban több műhely is azonosítható a tartományban. *Aquincumon* kívül *Intercisaban* tudunk biztosan működő műhelyről,¹⁰⁶ *Poetovioban* Christine Ertel feltételez stukkógyártásra specializálódott műhelyt,¹⁰⁷ Wellner István pedig *Brigetioban*.¹⁰⁸ Véleményem szerint a *Carnuntum* polgárvárosának több pontján előkerült töredékek alapján is feltételezhetünk egy helyi műhelyt, bár működése nem biztos, hogy ebben a periódusban zajlott le.¹⁰⁹ Az egyes

¹⁰¹ NAGY 1926, 84.

¹⁰² NAGY 1927, 120.

¹⁰³ NAGY 1937b, 272; Ld. még WELLNER 1971, 352; PÓCZY 1984b, 53. Megj: a Pacatus-féle műhely feltárása és publikálása Kuzsinszky Bálint nevéhez fűződik: KUZSINSZKY 1932.

¹⁰⁴ WELLNER 1971, 350.

¹⁰⁵ NAGY T. 1973, 170.

¹⁰⁶ FITZ 1957, 20.

¹⁰⁷ ERTEL 1993, 345.

¹⁰⁸ WELLNER 1971, 380.

¹⁰⁹ Ld. Leletlista

műhelyek között akár kapcsolat is fennállhatott. Christine Ertel feltételez ilyen kötődést az *Aquincum* és *Poetovio* között a párkányokon feltűnő palmetta motívum alapján, melynek bélyegző mintáját küldhették el Pannonia Inferior székhelyéről **(VI. tábla, 3. kép)**.¹¹⁰

A mesterek és a műhelyek a stukkók kivitelezése során ötleteiket valószínűsíthetően mintakönyvekből is meríthették, melyet Aquincumban a Kr. II. század folyamán Parragi Györgyi szerint bizonyosan használtak is.¹¹¹

A Kr. u. III. században fokozatos hanyatlás következik be,¹¹² melynek eredményeképpen egyre kevesebb stukkó készül a provinciában, míg a Kr. u. IV. század folyamán a műhelyek fokozatosan eltűnnek.

¹¹⁰ ERTEL 1993, 345.

¹¹¹ PARRAGI 1971, 404.

¹¹² NAGY L. 1927, 122.; Ld. még *vindobonai* stukkók egyszerűsége, melyet Vettters a Kr. u. III. század közepére datál: VETTERS 2008, 812.

5. Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy Pannonia provinciában a stukkódíszítés kedvelt dekoráció volt az épületek belső helyiségeiben. Mindezt bizonyítja a Leletlistában feltüntetett lelőhelyek sokasága (ca. 125 lelőhely), illetve Frizot könyvében a pannoniai anyag kiemelt szerepe a provinciális emlékek között.

A provincia anyagát első ízben, 1927-ben Nagy Lajos gyűjtötte össze a tartományban addig feltárt párkányokat, azonban jól látható, hogy azóta a tárgycsoport emlékeinek száma jelentősen megnövekedett és bővült, a párkányok mellett ugyanis az Itáliában oly gyakori mennyezetekre, valamint stukkófalmezőkre is találunk példát.

A stukkódekoráció a Kr. u. I. század végétől jelenik meg és a Kr. u. IV. században is találunk alkalmazására példákat.

A pannoniai stukkóművészet történetében két fellendülési periódust tudunk megállapítani. Az első korszak a Kr.u. I. század vége – Kr. u. II. század eleje, amikor is a betelepülő *italicus* lakosság megrendeléseire idegen mesterek érkeznek a provinciába, és igen impozáns – olykor egész helyiségeket kitöltő - munkákat hagynak maguk után (Baláca, Parancsnoksági épület), melyek előképei Itáliára, a stukkóművészet Kr. u. I. századi fellegvására mutatnak. Működésük hatására alakulhatott ki a Kr. u. II. században *Aquincumban* az első stukkógyártásra specializálódott műhely is. Ezt bizonyítja a motívumkincs klasszicizáló jellege is a korszakban. A lendületes fejlődésnek a Kr. u. 166-ban bekövetkező háborús periódus vethetett véget.

A második periódus, a nagy Markomann-szarmata háború (Kr. u. 166-180) után jelentkezik a provinciában. Ez kapcsolatba hozható a Severus-korszak prosperitásával, és Pannonia újabb virágkorával. A leleteket áttekintve is jól érzékelhető, hogy a keltezett töredékek nagy része ebből a korszakból származik. A korszakban továbbá a kutatás egy időben több műhelyt is feltételez a provinciában (*Aquincum*, *Intercisa*, *Brigetio*, *Poetovio*). Ebben a korszakban megjelennek a helyi ízlésvilágot tükröző motívumok, valamint az újonnan betelepülő keleti lakossággal ázsiai előképekre visszamenő díszítések.

A leletlista alapján megállapítható, hogy a lelőhelyek közül *Aquincumban* került elő a legnagyobb mennyiségű, és provinciális szinten legszínvonalasabb stukkómunkák. Továbbá a típust figyelembe véve a párkányok dominanciája meghatározó, melynek oka a gyors elkészítés, és a költséghatékonyság lehetett. Ezáltal megállapítható, hogy a stukkók

Pannoniában is az esetek többségében megmaradt a kiegészítő belső dekorációnak a falfestmények mellett.

A stukkók díszítésvilága rendkívül változatos. Különböző architektonikus elemek, növényi motívumok, állat- és emberalakok gazdagítják olykor a stukkófelületeket. A legnagyobb sokszínűséget ebben a tekintetben a párkányok mutatják a provinciában a Kr. u. III. század közepéig (**VII. tábla**).

Főként az architektonikus díszítések több alkalommal is visszaköszönnek más tárgycsoportokon. A tojás- illetve gyöngysor motívumok falfestményeken,¹¹³ illetve köemléken¹¹⁴ is feltűnnek, illetve van arra is példa, hogy a stukkók fémművességből is vesznek át díszítőformákat.¹¹⁵ Ennek következtében a díszítőmotívumokra analógiát nem pusztán a stukkók csoportján belül érdemes és kell keresni, hanem a római művészet szinte minden egyes területén. Mivel ezek összefüggésben vannak egymással, az egyik ágazat hatott a másikra, és fordítva.

A Kr. u. III. század első felében zajló fellendülést és ezzel a stukkóművészet pannoniai virágkorát valószínűsíthetően a Severus-dinasztia bukását követő nagy gazdasági és katonai válság törte meg. A minden téren bizonytalan helyzet érződik a belső dekorációs művészet színvonalán is. A stukkógyártás a Kr. u. III. sz. közepétől fokozatos hanyatlásnak indul,¹¹⁶ melynek jelei a Kr. u. III-IV. század fordulóján éreztetik hatásukat: a motívumok leegyszerűsödnek, sematikusabbakká válnak, a bepecsételt sorminták laposabbak lesznek. A végső fázis eredményeképpen egészen leegyszerűsödött, díszítetlen, durván kivitelezett párkányokkal találkozunk. Ekkora már csak ez a típus létezik a pannoniai stukkóművészetben. A Kr. u. IV. század folyamán pedig a pannoniai stukkóművészet lassan eltűnik.

¹¹³ BEHLING 2009, 107.

¹¹⁴ TitAqu. II. 506.

¹¹⁵ NAGY 1927, 131.

¹¹⁶ VETTERS 2008, 812.

6. Irodalomjegyzék

6.1 *Auctores*

id. Plinius

Plinius: *Naturalis historia*

Vitruvius

Vitruvius: *De architectura libri decem* (ford. Gulyás Dénes) Szeged, 2009.

6.2. Bibliográfia¹¹⁷

ANDERKÓ 2008

Anderkó, K.: Római kori épületmaradványok feltárása Budaújlakon. *Aquincumi Füzetek* 14. (2008) 16-22.

ANTONI 1974

Antoni, J.: Régészeti feltárások. Évi jelentés 1974. *Alba Regia* 15. (1974) 273-276.

BEHLING et al. 2008

Behling, C. M. et al.: Zivilstadt Carnuntum – Fundbericht Haus II. *Carnuntum Jahrbuch* 2008. 149-286.

BEHLING 2009

Behling, C. M.: Falfestészeti kutatások Carnuntumban. *Ókor* 8. (2009) 101-109.

BENDINELLI 1923

Bendinelli, G.: Le volte a stucco die antichi edifici romani. *Architettura e Arti decorative* II. (1923)

BÍRÓ 2001

Bíró, E.: II. századi falfestmény Brigetióból. Kiállításvezető a tatai Kuny Domokos Múzeum állandó kiállításához II. Tata, 2001.

¹¹⁷ A bibliográfiában szereplő rövidítések a Tulok Magda által összeállított - az *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* hasábjain 1987-ben publikált - rövidítésjegyzéket veszi figyelembe: TULOK, M.: Abbreviations of periodicals and series of Archaeology and auxiliary sciences. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39. (1987) 333-384.

- B. THOMAS 1964a B. Thomas, E.: Römische Villen in Pannonien. Budapest 1964.
- B. THOMAS 1964b B. Thomas, E.: Baláca. Mozaik, freskó, stukkó. Budapest 1964.
- B. VÁGÓ 1969 B. Vágó, E.: Előzetes jelentés az 1957-1968. évi intercisa ásatásokról. Alba Regia 10. (1969) 166-169.
- B. VÁGÓ 1970 B. Vágó, E.: Ausgrabungen in Intercisa (1957-1969). Alba Regia 11. (1970) 109-119.
- ERTEL 1993 Ertel, Ch.: Stuckgesimse aus Poetovio. Ptujski archeoloski zborník 1993. 341-358.
- FACSÁDY 1996 Facsády, A.: Kutatások az aquincumi katonai terület déli részén: Budaújlak (II. ker.) a római korban. Aquincumi Füzetek 2. (1996) 14-21.
- FITZ 1957 Fitz, J. – Stuckverzierung und Wandgemälde. In: Intercisa II. (szerk.): Barkóczi, L. – R. Alföldi, M. – Fitz, J. – Sz. Póczy, K. – Radnóti, A. – Salamon, Á. – Sági, K. – Szilágyi, J. – B. Vágó, E.: Intercisa II. ArchHung. 36 (1957) 19-27.
- FITZ-BÁNKI-LÁNYI 1963-1964 Fitz, J. – Bánki, Zs. – Lányi, V.: Gorsium. Harmadik jelentés a táci római kori település feltárásáról 1961-1962. Alba Regia 4-5. (1963-1964) 206-220.
- FITZ-BÁNKI 1977-1978 Fitz, J. - Bánki, Zs.: Forschungen in Gorsium in 1977-1978. Alba Regia 18. (1977/1978) 157-264.
- HABLE 2002 Hable, T.: Óbuda-Újlak római kori topográfiájának vázlata. BudRég. 35. (2002) 267-274.
- HABLE 2009 Hable, T.: Két újabb megelőző feltárás a vízivárosi ala tábor vicusának területén. Aquincumi Füzetek 15. (2009) 110-123.

HAMPEL 1890	Hampel, J.: A papföldi közfürdő. BudRég. 2. (1890) 51-74.
KABA 1955	Kaba, M.: Az aquincumi parancsnoksági épület belső dekorációja a Laktanya utcában. BudRég. 16. (1955) 255-293.
KENNER 1909	Kenner, F.: Forschungen in Vindobona. Jahrbuch für Altertumskunde 3. (1909) 35-85.
KIRCHHOF 2008	Kirchhof, A.: Díszes római lakóépület feltárása a Hunor utcában. Forrás: http://regeszet.aquincum.hu/cikk.php?cikkid=76 (Letöltés dátuma: 2012. december 17.)
KIRCHHOF 2009a	Kirchhof, A.: Topográfiai kutatások az aquincumi katonaváros északnyugati régiójában, a cella trichora szomszédságában. Aquincumi Füzetek 15. (2009) 44-62.
KIRCHHOF 2009b	Kirchhof, A.: Budapest, III. ker. San Marco u. 74. Az Aquincumi Múzeum kisebb feltárásainak helyszínei és eredményei a 2008. évben. Aquincumi Füzetek 15. (2009) 174-177.
KISS 1987	Kiss, Á.: Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. Budapest 1987.
KOCSIS 1991	Kocsis, L.: A Tribunus Laticlavusok háza az aquincumi 2-3. sz-i legiotáborban: előzetes jelentés. BudRég. 28. (1991) 117-121.
KOVÁCS 1999	Kovács, P.: The Principia of Matrica. CommArchHung. 1999, 49-74.
KOVÁCS 2000	Kovács, P.: Matrica – excavations in the Roman Fort at Százhalombatta. Budapest, 2000.

TitAqu.	Kovács, P. – Szabó, Á. (szerk.): Tituli Aquincenses II. Budapest 2010.
KUZSINSZKY 1889	Kuzsinszky, B.: A legújabb aquincumi ásatások, 1887-1888: Aquincum canabái, Mithraeum, a fürdő, a magánházak, leletek. BudRég. 1. (1889) 39-170.
KUZSINSZKY 1892	Kuzsinszky, B.: Az építkezés Aquincumban. BudRég. 4. (1982) 73-123.
KUZSINSZKY 1932	Kuzsinszky, B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BudRég. 11. (1932) 3-423.
K. PALÁGYI 2002	K. Palágyi, S.: Előzetes jelentés a balácai római kori villagazdaság XVI. épületének feltárásáról. Balácai Közlemények 7. (2002) 7-53.
K. PALÁGYI 2004	K. Palágyi, S.: Festett stukkópárkány részlete a balácai főépület (I.) 11. helyiségéből. Balácai Közlemények 8. (2004) 176-215.
K. PALÁGYI 2005	K. Palágyi, S.: Ergebnisse der Forschungen der vergangenen 10 Jahre in Baláca und das Centenariumsjahr. Balácai Közlemények 9. (2005) 11-23.
LÁNG 2009	Láng, O.: Gazdagon díszített épület az aquincumi polgárváros nyugati részén. Aquincumi Füzetek 15. (2009) 18-29.
LANGMANN 1979	Langmann, G.: Der Gutshof von Bruckneudorf. Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums Heft 1. (1979) 6-23.
LING 1976	Ling, R.: Stuccowork. In: Strong, D. – Brown, D. (edd.): Roman crafts. New York 1976, 209-221.

- MADARASSY 1991 Madarassy, O.: A Tribunus Laticlaviusok háza az aquincumi 2-3. sz-i legiotáborban: a Mithraeum falfestménye. BudRég. 28. (1991) 123-126.
- MADARASSY-ZSIDI 2003 Madarassy, O. – Zsidi, P.: Die Innendekoration der Gebäude. In: Zsidi, P. (Hrsg.): Forschungen in Aquincum 1969-2002. Zu Ehren von Klára Póczy. Aquincum Nostrum II/2. Budapest 2003, 245-253.
- MIELSCH 1975 Mielsch, H.: Römische Stuckreliefs. Darmstadt 1975.
- MILENOVIC 1951 Milenovic, R. M.: Die Grabung in Carnuntum 1951. Mitteilungen des Verein der Freunde Carnuntums 4. (1951) 1-2.
- NAGY 1926 Nagy, L.: Die Römisch-Pannonische dekorative Malerei. RM. 41. (1926) 79-131.
- NAGY 1927 Nagy, L.: A pannoniai-római díszítőrendeltetésű stukkó-párkányok. ArchÉrt. 41. (1927) 114-132.
- NAGY 1937a Nagy, L.: A csúcshegyi római villa Óbudán. BudRég. 12. (1937) 25-60.
- NAGY 1937b Nagy, L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923-1935. években. BudRég. 12. (1937) 261-275.
- NAGY 1942 Nagy, L.: Művészetek. In: Alföldi, A. – Nagy, L. – László, Gy.: Budapest története. Budapest az ókorban II. (1942) 579-650.
- NAGY T. 1943 Nagy, T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938-1942. évek között végzett kutatásairól. BudRég. 13. (1943) 359-399.
- NAGY T. 1959 Nagy, T.: Az aquincumi ún. festőlakás. BudRég. 18. (1958) 149-189.

- NAGY T. 1973 Nagy, T.: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Nagy, T. – Györffy, Gy. – Gerevich, L.: Budapest története I. (1973) 39-216.
- NÉMETH 1973 Németh, M.: Újonnan összeállított falfestmény Aquincumból. BudRég. 23. (1973) 115-120.
- OROSZLÁN 1920-1922 Oroszlán, Z.: A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának ásatása Dunapentelén 1922. július havában. Előzetes jelentés. ArchÉrt. 39. (1920-22) 93.
- Österr.-Arch.Institut 1939 Österreichisches Archaeologisches Institut: Petronell. In: Fundoberichte in Österreich 3. (1939) 159-161.
- PARRAGI 1971a Parragi, Gy.: Ásatások az aquincumi polgárváros K-i részén. BudRég. 22. (1971) 403-410.
- PARRAGI 1971b Parragi, Gy.: A Mithraeumtól keletre. In: A Budapest Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1962-1965. években. BudRég. 22. (1971) 387.
- PARRAGI 1976a Parragi, Gy.: Karéjos épület a Kiscelli utcában. BudRég. 24/1. (1976) 177-183.
- PARRAGI 1976b Parragi, Gy.: Folyamőr u. 14. In: Kaba, M. (szerk): A BTM ásatásai és leletmentései 1971-1975. között. BudRég. 24/1. (1976) 417.
- PARRAGI 1991 Parragi, Gy.: A Folyamőr utcai római villa. BudRég. 28. (1991) 199-215.
- PAULOVICS 1933 Paulovics, I.: Ásatások Dunapentelén 1931-ben. ArchÉrt. 46. (1933) 158.
- PÓCZY 1976 Póczy, K.: Az aquincumi legiostábor és katonaváros romjainak a feltárása és a műemléki bemutatása. Budapest Régiségei 24/1. (1976) 11-30

- PÓCZY 1984a Póczy, K.: Aquincum – Castra, Canabae, Colonia: az 1976-1980. közötti időszak ásatási eredményeinek összefoglalása. *BudRég.* 25. (1984) 15-34.
- PÓCZY 1984b Póczy, K.: Későcsászárkori falfestmények Aquincumban. *BudRég.* 25. (1984) 53-63.
- ROGIC-NIKOLIC-JESRETIC 2011 Rogic, D. – Nikolic, E. – Jesretic, M.: Astragal und eiförmige Motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums. *Starinar* 61. (2011) 205-222.
- ROZENBERG 2001 Rozenberg, S.: Stucco Ceilings in Herodian Palaces in Israel. In: Borhy L. (edd.): *Plafonds et voutes a l'époque antique. Actes du VIIIe Colloque International de l'Association Internationale pour la Peinture Murale Antique.* 15-19 mai 2001. Budapest 2004, 103-111.
- R. L. i. Ö. 6. Groller, M. v. (Hrsg.): *Der römische Limes in Österreich* 6. (1905)
- R. L. i. Ö. 7. Groller, M. v. (Hrsg.): *Der römische Limes in Österreich* 7. (1906)
- R. L. i. Ö. 8. Groller, M. v. (Hrsg.): *Der römische Limes in Österreich* 8. (1907)
- R. L. i. Ö. 10. Groller, M. v. (Hrsg.): *Der römische Limes in Österreich* 10. (1909)
- SAKL-OBERTHALER 2008 Sakl-Oberthaler, S.: Wohnhäuser in den canabae legionis von Vindobona. In: Scherrer, P. (Hrsg.): *Domus. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien.* Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften 44. (2008) 123-142.

SELLYE 1964	Sellye, I.: III. ker. Szellő u. és Keled u. In: Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai 1960-1961-ben. BudRég. 21. (1964). 298-301.
SWOBODA 1948	Swoboda, E.: Die Ausgrabungen in Petronell 1938-1948. Mitteilungen des Vereins der Freunde Carnuntums 1. (1948) 2.
SWOBODA 1958	Swoboda, E.: Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler. Römische Forschungen in Niederösterreich
SZALAY 1933	Szalay Á.: A dunabogdányi római castellumról. Jelentés az 1930. évi július-augusztusi dunabogdányi ásatásról. ArchHung. 10, Budapest 1933.
SZILÁGYI 1943	Szilágyi, J.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936-1942. évek folyamán. BudRég. 13. (1943) 337-357.
SZILÁGYI 1945	Szilágyi, J.: Az aquincumi helytartói palota: az 1941. évi ásatások az óbudai Hajógyárszigeten. BudRég. 14. (1945) 29-153.
SZILÁGYI 1950	Szilágyi, J.: Jelentés a Fővárosi Ókortörténeti (Aquincumi) Múzeum kutatásairól és szerzeményeiről az 1945-1948. évek folyamán. BudRég. 15. (1950) 303-331.
SZIRMAI 1998	Szirmai, K.: Új mozaikpadlók az aquincumi katonaváros északi részén. BudRég. 32. (1998) 157-164.
SZ. PÓCZY 1955	Sz. Póczy, K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt. BudRég. 16. (1955) 41-87.

- SZ. PÓCZY 1958 Sz. Póczy, K.: Az aquincumi helytartói palota falfestészete. *BudRég.* 18. (1958) 103-148.
- SZ. PÓCZY 1964 Sz. Póczy, K.: Aquincum a IV. században. *BudRég.* 21. (1964) 55-77.
- T. LÁNG 2008 T. Láng, O.: „Átriumos hosszúház-lakótraktus”: hitelesítő ásatás az aquincumi polgárváros északkeleti részén III. *Aquincumi Füzetek* 14. (2008) 71-80.
- VETTERS 2008 Vetters, G.: Stuck und Wandmalereien. In: Mosser, M. et al. (Hrsg.): Die römischen Kasernen im Legionslager Vindobona. Die Ausgrabungen am Judenplatz in Wien in den Jahren 1995-1998. Wien 2010, 802-824.
- VISY 1972 Visy, Zs.: Előzetes jelentés Intercisa 1970-1972. évi feltárásáról. *Alba Regia* 13. (1972) 245-263.
- VOMER-GOJKOVIČ 2005 Vomer-Gojkovic, M.: Römische Villen aus Poetovio. *Baláci Közlemények* 9. (2005) 203-216.
- VOMER-GOJKOVIČ 2011 Vomer-Gojkovic, M.: Roman Architectural Elements in Poetovio. *Histria Antiqua* 20/2011. 347-354.
- WADSWORTH 1924 Wadsworth, E.: Stucco Reliefs of the First and Second Centuries Still Extant in Rome. *Memoirs of the American Academy in Rome* 4. (1924)
- WELLNER 1964 Wellner, I.: III. ker. Meggyfa utca. In: Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai 1960-1961-ben. *BudRég.* 21. (1964). 303.
- WELLNER 1971 Wellner, I.: A magyarországi római kori épületek belső díszítőművészete. *Építés és Építészettudomány* 2. (1971) 327-400.

- WELLNER 1976a Wellner, I.: Meggyfa utca és Szél u. sarok In: Kaba, M. (szerk): A BTM ásatásai és leletmentései 1971-1975. között. BudRég. 24/1. (1976) 419.
- WELLNER 1976b Wellner, I.: Búvár u. 16. In: In: Kaba, M. (szerk): A BTM ásatásai és leletmentései 1971-1975. között. BudRég. 24/1. (1976) 418.
- ZSIDI 1998 Zsidi, P.: Az aquincumi tűzoltók kollégium és a tűzoltószékház. BudRég. 32. (1998) 91-97.
- ZSIDI 2002 Zsidi, P.: Aquincum polgárvárosa. Budapest 2002.
- ZSIDI 2008 Zsidi, P.: Wohnhaustypen und Stadtstruktur in der Zivilstadt von Aquincum. In: Scherrer, P. (Hrsg.): Domus. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien. Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften 44. (2008) 251-270.
- ZSIDI 2009 Zsidi, P.: Régészeti feltárások Budapest területén 2008-ban. Aquincumi Füzetek 15. (2009) 7-11.

7. Appendix

7.1. Leletlista – Pannoniai stukkóemlékek¹¹⁸

Mennyezetek

1. lelőhely: Aquincum – Csúcshegyi villa

Datálás: Kr. u. III. sz. első évtizede

Irodalom: NAGY L. 1937a, 51-55.

2. lelőhely: Aquincum, *canabae* – Parancsnoksági épület 2. sz. helyiség

Datálás: Kr. u. I-II. sz. fordulója

Irodalom: KABA 1955, 257.

3. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 119.

4. lelőhely: Vindobona

Irodalom: SAKL-OBERTHALER 2008, 138.

5. lelőhely: Scarbantia

Irodalom: KABA 1955, 261.

Stukkóképek

1. lelőhely: Aquincum – Csúcshegyi villa

Datálás: Kr. u. III. sz. első évtizede

Irodalom: NAGY L. 1937a, 55.

2. lelőhely: Aquincum, *canabae* – Parancsnoksági épület 2. sz. helyiség

Datálás: Kr. u. II. sz. első évtizedei

Irodalom: KABA 1955, 257.

3. lelőhely: Aquincum, *canabae* – Folyamőr utcai villa

¹¹⁸ Pannoniára vonatkozó további leletlisták: NAGY 1927; FRIZOT 1977, 220-237.

Datálás: Kr. u. III. sz. eleje

Irodalom: PARRAGI 1991, 200.

4. lelőhely: Aquincum, Budaújlaki villa

Irodalom: ANDERKÓ 2008, 19.

5. lelőhely: Brigetio

Irodalom: THOMAS 1964a, 267.

6. lelőhely: Carnuntum

Irodalom: SWOBODA 1958, 147-148; FRIZOT 1977, 230.

Féloszlopok

1. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Parancsnoksági épület 2. sz. helyiség)

Datálás: Kr. u. II. sz. első évtizedei

Irodalom: KABA 1955, 257.

2. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY L. 1927, 118-119.

3. lelőhely: Aquincum, *canabae*

Irodalom: PARRAGI 1976, 416.

4. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Folyamór utcai villa)

Irodalom: PARRAGI 1991, 200.

5. lelőhely: Aquincum, *canabae*

Datálás: Kr. u. II. sz. közepe (mozaik keltezése alapján)

Irodalom: WELLNER 1976a, 419.

6. lelőhely: Ulcisia Castra, *castellum*

Irodalom: NAGY T. 1943, 395.

7. lelőhely: Vindobona, *castra legionis* (Judenplatz)

Irodalom: VETTERS 2008, 804.

Párkányok

1. lelőhely: Aquincum

Datálás: Kr. u. III. sz. vége

Irodalom: KUZSINSZKY 1889, 141; FRIZOT 1977, 224.

2. lelőhely: Aquincum, *therma*

Irodalom: HAMPEL 1890, 67.; FRIZOT 1977, 224.

3. lelőhely: Aquincum, helytartói palota

Datálás: Kr. u. III. sz. után

Irodalom: SZILÁGYI 1945, 112.

4. lelőhely: Aquincum, helytartói palota

Datálás: Kr. u. III. sz. eleje

Irodalom: PÓCZY 1958, 115.

5. lelőhely: Aquincum, polgárváros (Szentendrei út)

Irodalom: NAGY L. 1937b, 264.

6. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Vihar utca)

Datálás: Kr. u. II. sz. '60-es, '70-es évei

Irodalom: NAGY L. 1937b, 272; PÓCZY 1984a, 53; WELLNER 1971, 352; FRIZOT 1977, 222.

7. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Szellő és Kerék utca sarka)

Irodalom: NAGY L. 1937b, 273.

8. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Majláth utca)

Irodalom: SZILÁGYI 1943, 344.

9. lelőhely: Aquincum, polgárváros (ún. festőlakás)

Datálás: Kr. u. II. sz. vége – III. sz. eleje

Irodalom: NAGY T. 1958, 163-165; WELLNER 1971, 348.

10. lelőhely: Aquincum, polgárváros (*Symphodorus mithraeum*)

Datálás: Kr. u. II. sz. vége – III. sz. eleje

Irodalom: NAGY T. 1973, 170.

11. lelőhely: Aquincum, polgárváros (Múzeum környéke)

Irodalom: SZILÁGYI 1950, 312.

12. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Kiscelli u. 10.)

Datálás: Kr. u. III. sz. vége

Irodalom: SZ. PÓCZY 1955, 58; WELLNER 1971, 348; FRIZOT 1977, 230.

13. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Kiscelli u.)

Datálás: Kr. u. III-IV. sz. fordulója, IV. sz.

Irodalom: PARRAGI 1976, 184. kép

14. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Kiscelli u.)

Irodalom: PARRAGI 1976, 192. kép

15. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Parancsnoksági épület)

Datálás: Kr. u. II. sz. első évtizedei

Irodalom: KABA 1955, 257; FRIZOT 1977, 234.

16. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Hunor u.)

Datálás: Kr. u. III. sz. közepe

Irodalom: KIRCHHOF 2008.; KIRCHHOF 2009a, 56-58.

17. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Szellő u.)

Irodalom: SELLYE 1964, 300.

18. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Meggyfa u.)

Irodalom: WELLNER 1964, 303.

19. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Hercules-villa)

Irodalom: WELLNER 1971, 354.

20. lelőhely: Aquincum (Mithraeumtól keletre)

Datálás: Kr. u. III. sz.

Irodalom: PARRAGI 1971b, 387.

21. lelőhely: Aquincum, polgárváros

Datálás: Kr. u. III. sz. eleje

Irodalom: PARRAGI 1971, 404.

22. lelőhely: Aquincum, polgárváros

Datálás: Kr. u. II. sz. második negyede

Irodalom: NÉMETH 1973, 118.

23. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Folyamőr utcai villa)

Datálás: Kr. u. III. sz. eleje

Irodalom: PARRAGI 1991, 200.

24. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Búvár utca)

Datálás: Kr. u. II. sz. második fele – III. sz. eleje

Irodalom: WELLNER 1976b, 418.

25. lelőhely: Aquincum, *castra legionis* (*Tribunus laticlavus ház mithraeuma*)

Datálás: Kr. u. II-III. sz.

Irodalom: MADARASSY 1991, 123; KOCSIS 1991, 118.

26. lelőhely: Aquincum, polgárváros (tűzoltószékház)

Irodalom: ZSIDI 1998, 91-92, 97.

27. lelőhely: Aquincum, polgárváros

Datálás: Kr. u. III. sz. első fele? (épületperiódus alapján)

Irodalom: T. LÁNG 2008, 78.

28. lelőhely: Aquincum, polgárváros

Datálás: Kr. u. III. sz. közepe

Irodalom: LÁNG 2009a, 21, 25.

29. lelőhely: Aquincum, *canabae* (San Marco u. 17.)

Datálás: Kr. u. III. sz.

Irodalom: KIRCHHOF 2009b, 175-176.

30. lelőhely: Aquincum, *canabae*

Datálás: Kr. u. III. sz. vége – IV. sz. eleje

Irodalom: NAGY T, 1943, 398.

31. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 119; FRIZOT 1977, 222.

32. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 120; FRIZOT 1977, 222.

33. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 121; FRIZOT 1977, 224.

34. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 121; FRIZOT 1977, 224.

35. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 121; FRIZOT 1977, 224.

36. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 122; FRIZOT 1977, 224.

37. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 122; FRIZOT, 1977, 224.

38. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 122; FRIZOT 1977, 226.

39. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 122.

40. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 125; FRIZOT 1977, 226.

41. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 124; FRIZOT 1977, 226.

42. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 131; FRIZOT 1977, 230.

43. lelőhely: Aquincum

Irodalom: NAGY 1927, 130; FRIZOT 1977; 230.

44. lelőhely: Vindobona, *castra legionis* (Judenplatz)

Irodalom: KENNER 1909, 49; NAGY L, 1927, 116.

45. lelőhely: Vindobona, *castra legionis* (Judenplatz)

Datálás: Kr. u. III. sz. közepe

Irodalom: VETTERS 2008, 806.

46. lelőhely: Vindobona, *castra legionis* (Judenplatz)

Datálás: Kr. u. III. sz. közepe

Irodalom: VETTERS 2008, 806.

47. lelőhely: Vindobona

Datálás: Kr. u. IV. sz.

Irodalom: NAGY L. 1927, 116.

48. lelőhely: Vindobona, *canabae* (Michaelerplatz 1. lakóház)

Datálás: Kr. u. II. sz. közepe – IV. sz. (a házat e perióduson belül tárgyalja)

Irodalom: SAKL-OBERTHALER 2008, 133.

49. lelőhely: Vindobona (Palais Porcia)

Datálás: Kr. u. IV. sz.

Irodalom: SAKL-OBERTHALER 2008, 140.

50. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: R. L. i. Ö. 7. (1906) 121; NAGY L. 1927, 116.

51. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: R. L. i. Ö. 8. (1907) 49; NAGY L. 1927, 116.

52. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: R. L. i. Ö. 6. (1905) 133; NAGY L. 1927, 116.

53. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: NAGY L. 1927, 117.

54. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: NAGY L. 1927, 117.

55. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: NAGY L. 1927, 117.

56. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: NAGY L. 1927, 117.

57. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: NAGY L. 1927, 117.

58. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: R. L. i. Ö. 10. (1909) 78.

59. lelőhely: Carnuntum, Palastruine

Datálás: Kr. u. II. sz. első fele (Hadrianus ideje a leletek alapján)

Irodalom: SWOBODA 1948, 2.

60. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Datálás: Kr. u. II. – III. sz.

Irodalom: MILENOVIC 1951, 2; SWOBODA 1958, 148.

61. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: BEHLING 2008, 259-260, 264.

62. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: SWOBODA 1955, 97.

63. lelőhely: Carnuntum, polgárváros

Irodalom: Österr.-Arch. Institut 1939 160.

64. lelőhely: Albertfalva

Irodalom: NAGY T. 1973, 170.

65. lelőhely: Brigetio

Datálás: Kr. u. III. sz. első fele

Irodalom: NAGY 1927, 118; FRIZOT 1977, 222.

66. lelőhely: Brigetio

Irodalom: NAGY 1927, 118.; FRIZOT 1977, 222.

67. lelőhely: Brigetio

Irodalom: WELLNER 1971, 379.

68. lelőhely: Brigetio, *canabae*

Irodalom: WELLNER 1971, 343.

69. lelőhely: Intercisa

Irodalom: NAGY 1927, 123; FITZ 1957, 23.

70. lelőhely: Intercisa

Irodalom: NAGY 1927, 123; FITZ 1957, 23.

71. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: B. VÁGÓ 1969, 167; B. VÁGÓ 1970, 113.

72. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: NAGY 1927, 126; FITZ 1957, 23; FRIZOT 1977, 226.

73. lelőhely: Intercisa: *canabae*

Irodalom: FITZ 1957, 23.

74. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: NAGY 1927, 128; FITZ 1957, 23; FRIZOT 1977, 226.

75. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: NAGY 1927, 123; FITZ 1957, 23.; FRIZOT 1977, 226.

76. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: FITZ 1957, 124.

77. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: FITZ 1957, 124.

78. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: VISY 1972, 247.

79. lelőhely: Intercisa

Datálás: Kr. u. III. sz. vége – IV. sz. eleje

Irodalom: OROSZLÁN 1920-1922, 93; NAGY L. 1927, 124; WELLNER 1971, 392.

80. lelőhely: Intercisa

Datálás: Kr. u. III-IV. sz. fordulója

Irodalom: NAGY L. 1927, 123; FITZ 1957; WELLNER 1971, 392.

81. lelőhely: Gorsium, 10. épület

Irodalom: FITZ-BÁNKI 1977/78, 162.

82. lelőhely: Gorsium, *basilica* (korábbi épülethez tartozó dekoráció)

Irodalom: FITZ-BÁNKI-LÁNYI 1963/1964, 213, 215.

83. lelőhely: Ócsény, *castellum*

Datálás: Kr. u. IV. sz. eleje

Irodalom: NAGY L. 1927, 116.

84. lelőhely: Matrica, *castellum*

Irodalom: KOVÁCS 1999 59. (Fig. 1.); KOVÁCS 2000, 80, 82.

85. lelőhely: Matrica, *castellum*

Irodalom: KOVÁCS 1999 59. (Fig. 2.); KOVÁCS 2000, 82.

86. lelőhely: Baláca, villa

Datálás: Kr. u. I. sz. vége – II. sz. eleje

Irodalom: NAGY L. 1927, 116; B. THOMAS 1964, 18.

87. lelőhely: Baláca, villa

Datálás: Kr. u. IV. sz.

Irodalom: NAGY L. 1927, 116.

88. lelőhely: Baláca, villa - sárga-lila szoba

Datálás: Kr. u. I. sz. utolsó harmada

Irodalom: WELLNER 1971, 333.

89. lelőhely: Baláca, villa - 26. sz. szoba

Irodalom: WELLNER 1971, 334.

90. lelőhely: Baláca, villa vörös-fekete szoba

Datálás: Kr. u. I.-II. sz. fordulója

Irodalom: WELLNER 1971, 335; B. THOMAS 1964a, 376; B. THOMAS 1964b, 18.

91. lelőhely: Baláca, villa - 11. helyiség

Datálás: Kr. u. II. sz.

Irodalom: K. PALÁGYI 2004; K. PALÁGYI 2005, 17.

92. lelőhely: Balatonfüred, villa

Datálás: Kr. u. II. sz.

Irodalom: K. PALÁGYI 2004, 177.

93. lelőhely: Poetovio, E épület, 35. helyiség

Irodalom: ERTEL 1993, 345.

94. lelőhely: Poetovio, E épület, 38. helyiség

Irodalom: ERTEL 1993, 345.

95. lelőhely: Poetovio, C lakóház

Irodalom: ERTEL 1993, 343.

96. lelőhely: Poetovio, lakóház

Irodalom: ERTEL 1993, 343.

97. lelőhely: Sirmium, 56. sz. lelőhely

Datálás: Kr. u. III-IV. sz.

Irodalom: ROGIC 2011.

További stukkódekorációs elemek (falifülke, lábazat, ajtókeret)

1. lelőhely: Aquincum, canabae (Hercules-villa)

Irodalom: WELLNER 1971, 354.

2. lelőhely: Vindobona, canabae (Michaelerplatz, 1. lakóház)

Datálás: Kr. u. II. sz. közepe – IV. sz. (a házat e perióduson belül tárgyalja)

Irodalom: SAKL-OBERTHALER 2008, 133.

3. lelőhely: Aquincum, canabae (Parancsnoksági épület 2. sz. helyiség)

Datálás: Kr. u. II. első évtizedei

Irodalom: KABA 1955, 257.

4. lelőhely: Aquincum, canabae (Meggyfa és Szél u. sarka)

Datálás: Kr. u. II. sz. közepe (mozaik alapján)

Irodalom: WELLNER 1976a, 419.

5. lelőhely: Baláca, villa - 16. épület

Irodalom: K. PALÁGYI 2002, 11.

6. lelőhely: Vindobona, *castra legionis* (Judenplatz)

Irodalom: VETTERS 2008, 804.

Stukkódekoráció közelebbi meghatározás nélkül

1. lelőhely: Aquincum, *castra legionis* (Majláth u.)

Irodalom: NAGY 1937b, 266.

2. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Szellő és Kerék u. sarka)

Irodalom: NAGY 1937b, 273.

3. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Szellő és Szél u. sarka)

Irodalom: SZILÁGYI 1943, 341.

4. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Raktár u.)

Irodalom: SZILÁGYI 1943, 351.

5. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Majláth u.)

Irodalom: SZILÁGYI 1943, 350.

6. lelőhely: Aquincum, polgárváros (Múzeum környéke)

Datálás: Kr. u. II. sz. közepe

Irodalom: SZILÁGYI 1950, 312.

7. lelőhely: Aquincum, *canabae*

Datálás: Kr. u. II-IV. sz. (épületperiódus alapján)

Irodalom: SZ. PÓCZY 1964, 57.

8. lelőhely: Aquincum, polgárváros (Keled u.)

Irodalom: SELLYE 1964, 300.

9. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Búvár u. – Szentendrei út – Folyamőr u. háromszög)

Irodalom: PÓCZY 1976, 17.

10. lelőhely: Aquincum, *castra legionis* (*Thermae Maiores*)

Irodalom: KABA 1984, 464.

11. lelőhely: Aquincum, *canabae* (Búvár u. – Folyamőr u.)

Datálás: Kr. u. III. sz. eleje (mozaik alapján)

Irodalom: SZIRMAI 1998, 157.

12. lelőhely: Aquincum

Irodalom: LÁNG 2009b, 82.

13. lelőhely: Aquincum, *ala* tábor *vicusa* (Kacsu u. 15-23.)

Irodalom: HABLE 2009, 122.

14. lelőhely: Bruckneudorf, villa

Irodalom: LANGMANN 1979, 18.

15. lelőhely: Intercisa, *canabae*

Irodalom: ANTONI 1974, 274,

16. lelőhely: Intercisa, *castellum*

Irodalom: PAULOVICS 1933, 158.

17. lelőhely: Cirpi, *castellum*

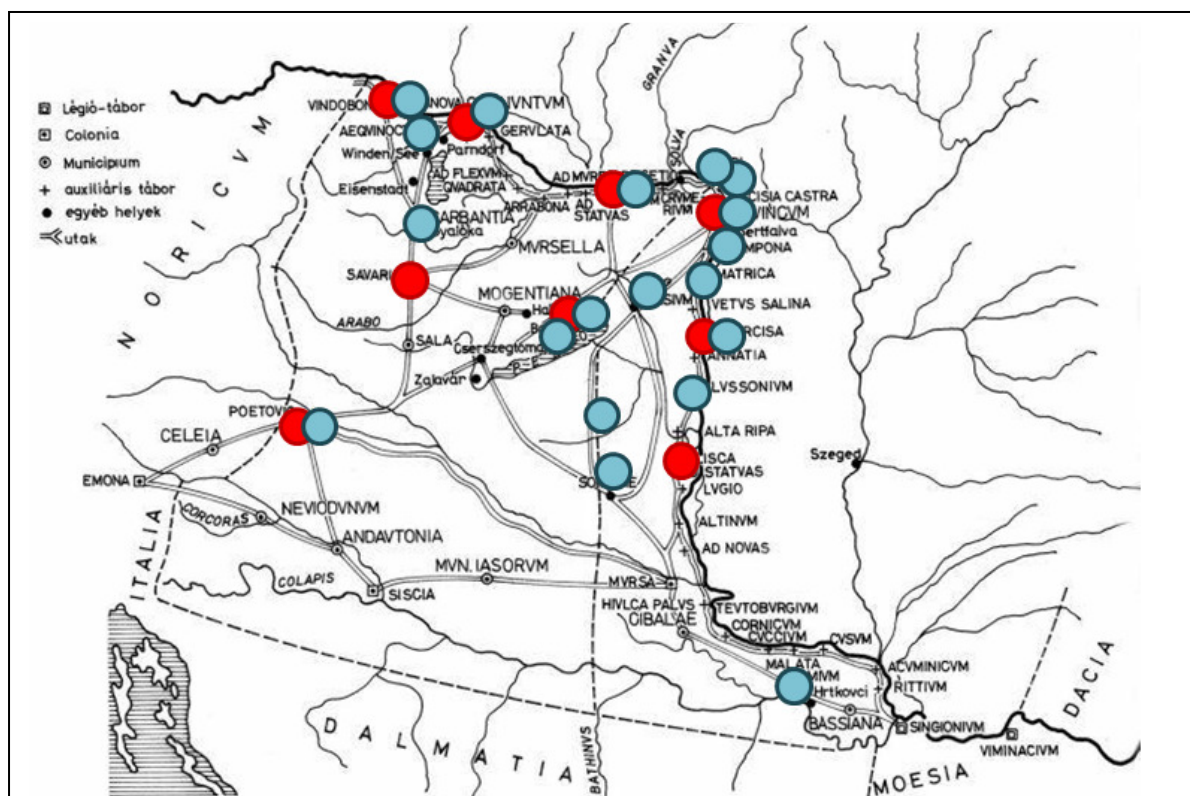
Irodalom: SZALAY 1933, 15, 16.

18. lelőhely: Poetovio

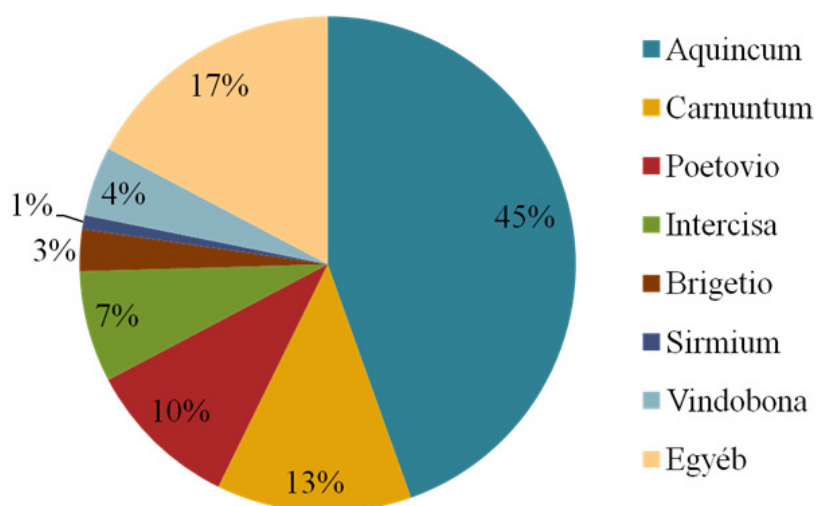
Irodalom: VOMER-GOJKOVIČ 2005, 205.

.

7.2. Melléklet

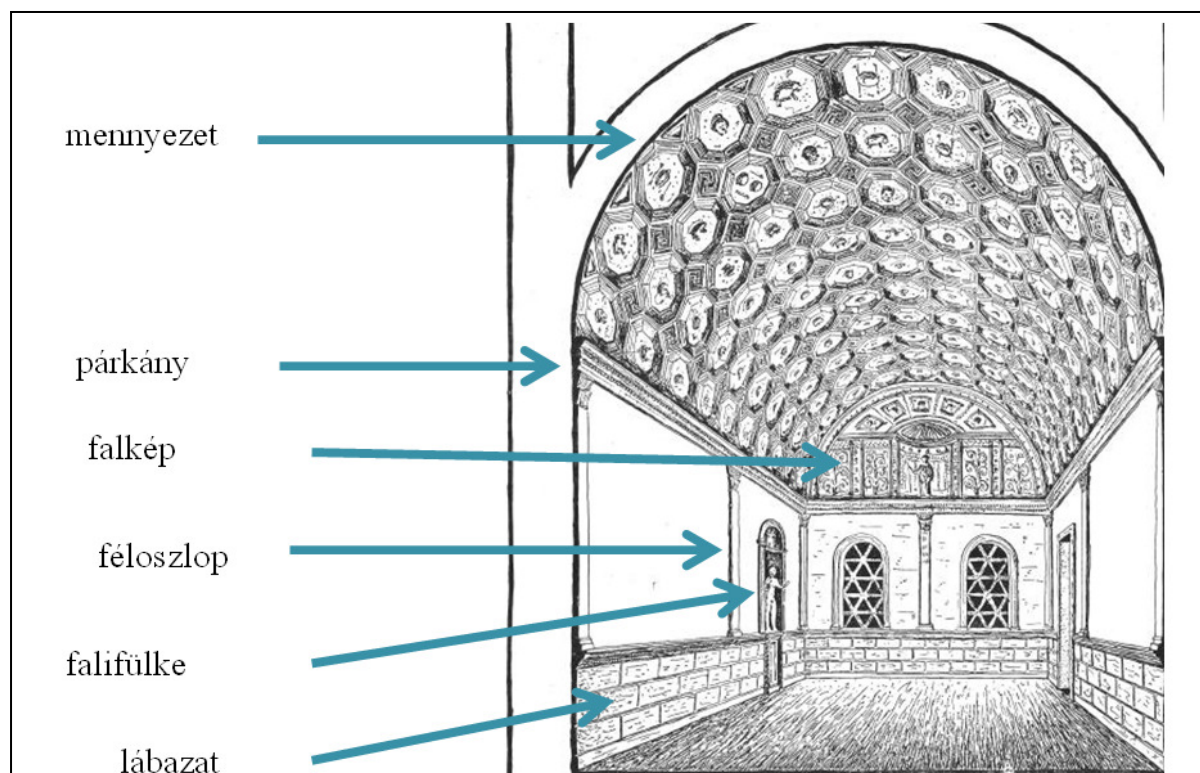
1.

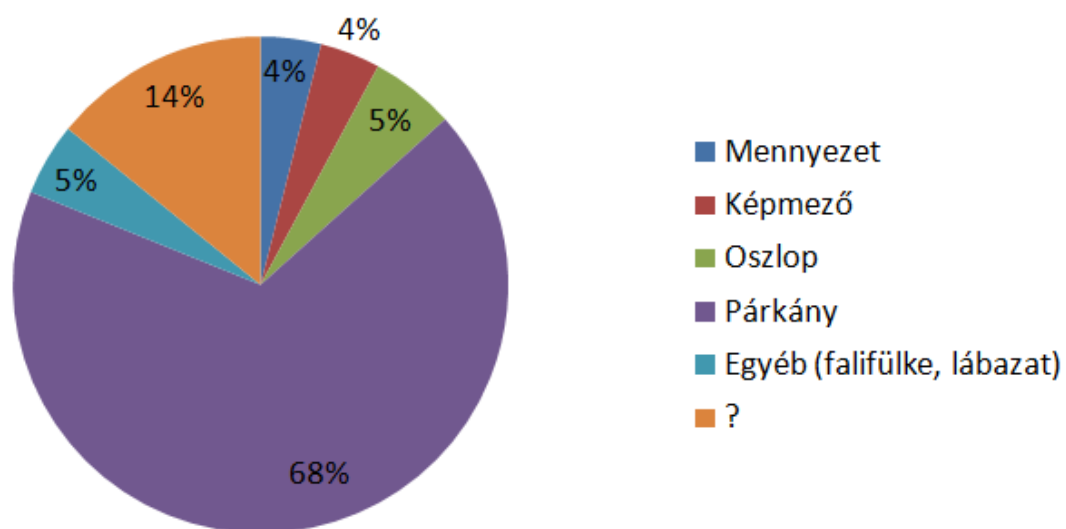
2.

I.tábla: 1. Stukkóelőhelyek Pannoniában

2. Pannonia stukkóelőhelyeinek megoszlása

1.

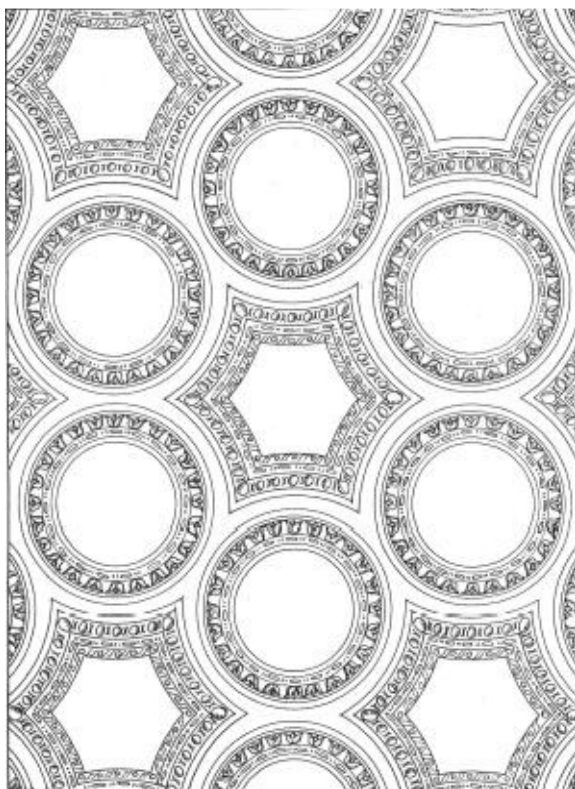

2.

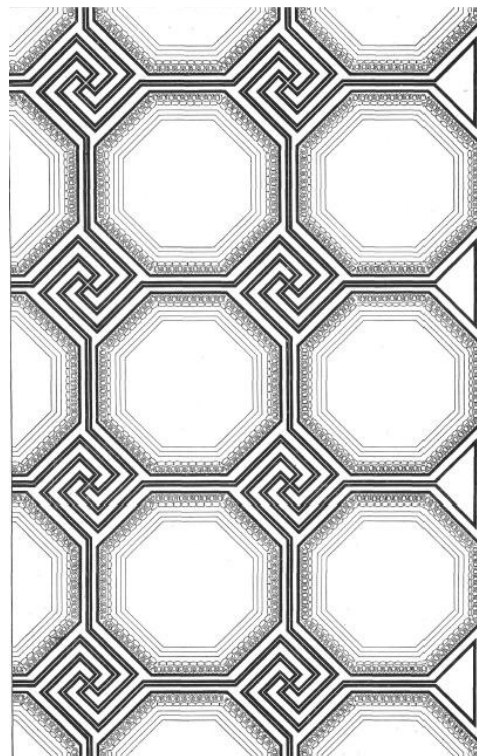
II. tábla

1. Stukkótípusok Pannoniában elhelyezkedés szerint

2. Stukkótípusok elterjedése Pannoniában

1.

2.

3.

III. tábla: Mennyezetek

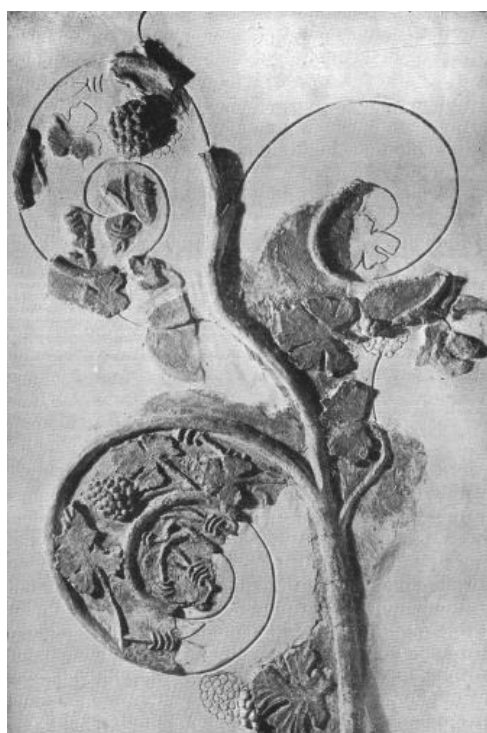
1. Csúcshegyi villa (*NAGY 1937a*)
2. Parancsnoksági épület (*KABA 1955*)
3. Pompei, therma (*MIELSCH 1975*)

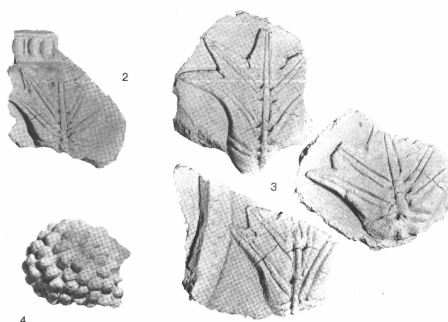
1.

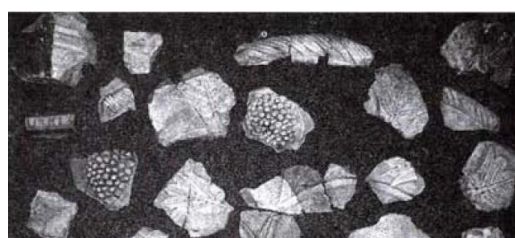
2.

3.

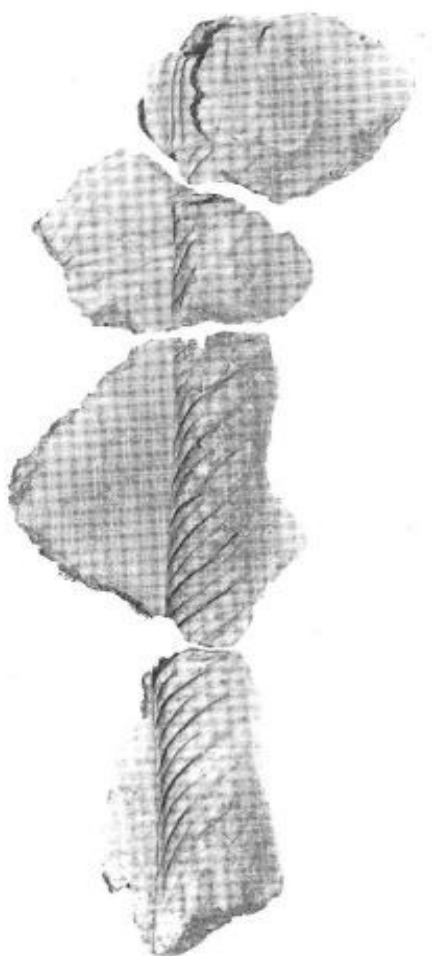
4.

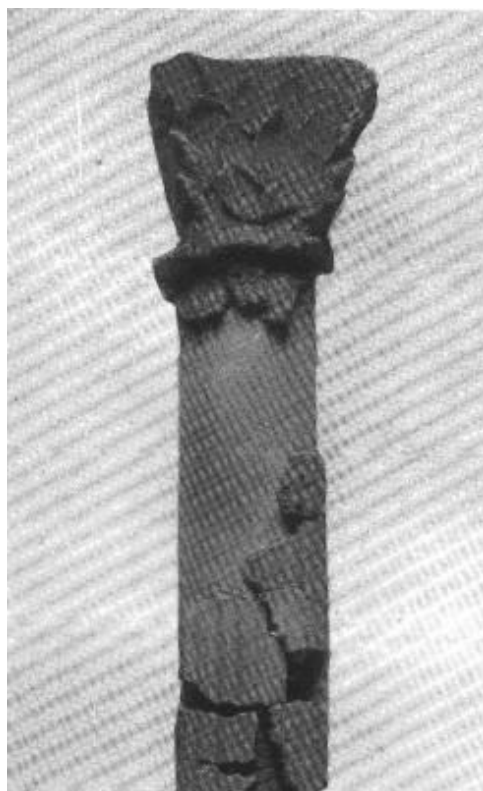
5.

IV. tábla: Képmezők

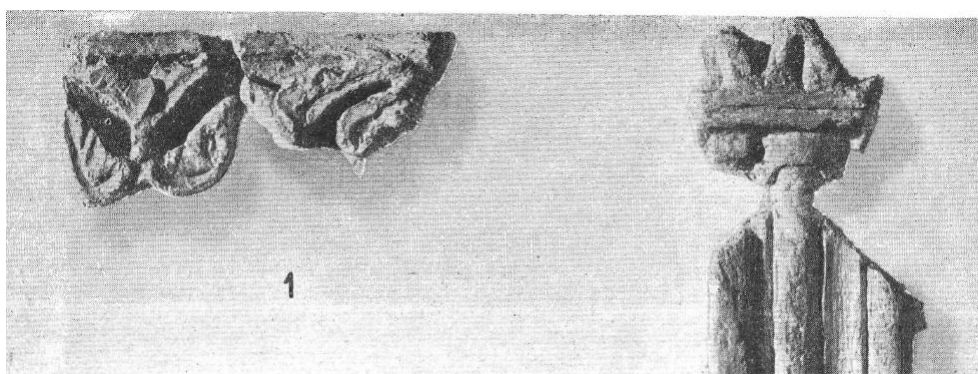
1. Csúcshegyi villa (NAGY 1937a); 2. Brigetio (B. THOMAS 1964a); 3. Parancsoksági épület (KABA 1955); 4. Folyamőr utcai villa (PARRAGI 1991); 5. Folyamőr utcai villa (MADARASSY-ZSIDI 2003)

1.

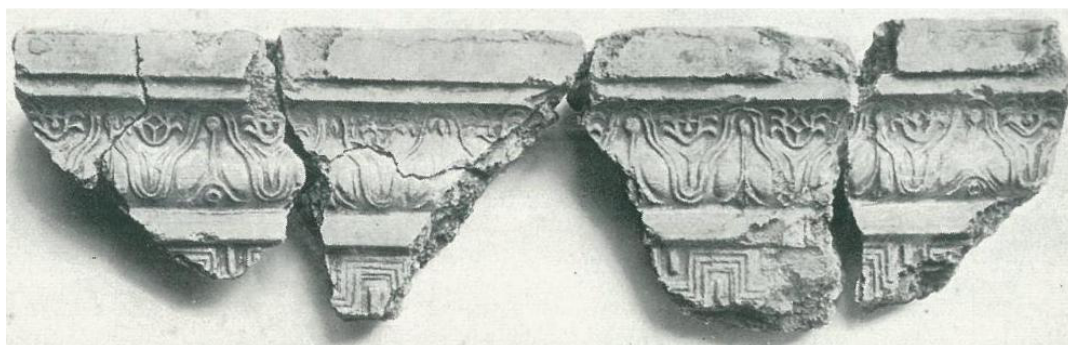
2.

3.

V. tábla: Oszlopok

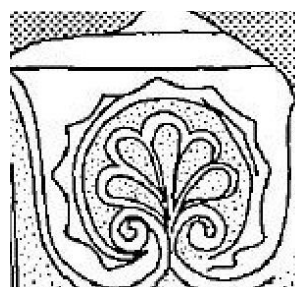
1. Folyamőr utcai villa (*PARRAGI 1991*); 2.
Ulcisia Castra (*NAGY T. 1943*); 3. Parancsnoksági
épület (*KABA 1955*)

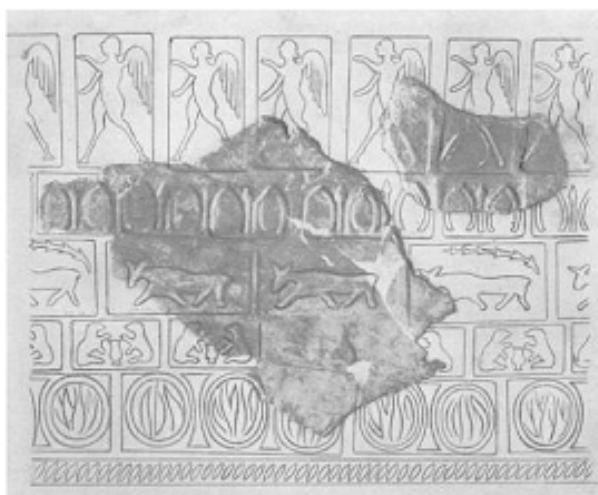
1.

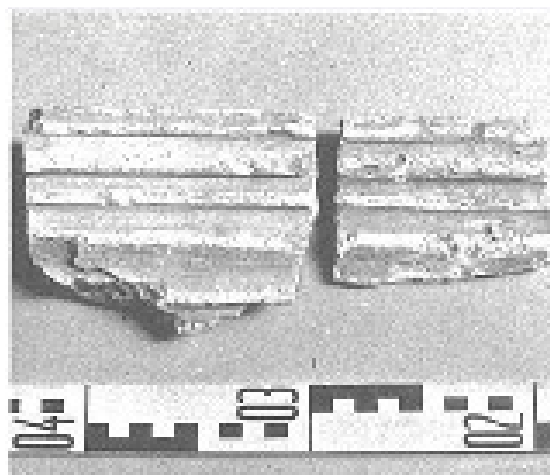
2.

3.

4.

5.

VI. tábla: Párkányok

1. Intercisa (*FITZ 1957*); 2. Pacatus-bélyegző pozitív lenyomata; 3. Palmettadísz (*ERTEL 1993*); 4. Intercisa (*FITZ 1957*); 5. Poetovio (*ERTEL 1993*)

	Architektonikus elem			Növényi motívum	Figurális díszítmény		Tárgy
	tojássor	gyöngysor	kannelura		állatalak	emberalak	-
Mennyezet	X	X	-	-	-	X	X
Képmező	X	X	-	X	-	X	-
Oszlop	-	-	X	X	-	-	-
Párkány	X	X	-	X	X	X	X
További stukkódekoráció (falifülke, lábazat)	X	-	-	-	-	-	-

VII. tábla: Pannoniai
stukkótípusokon előforduló fő
díszítőmotívumok